

Олександр Топчій

ХУДОЖНЬО-МАСОВА РОБОТА СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ (1920 – поч. 1930 рр.)

У статті досліджено місце і роль сільських інтелігентів Чернігівщини у здійсненні художньо-масової роботи серед мешканців села. Показано ідеологічний контроль з боку органів влади за нею, відображені труднощі, з якими названа категорія стикалася у процесі своєї практичної діяльності.

Ключові слова: сільська інтелігенція, Чернігівщина, сільський театр, драматичний гурток, вистава, репертуар, кіно.

Ефективним, а подекуди тільки ефектним засобом впливу на селянські маси та насадження їм нового світобачення і світосприйняття були драматичні гуртки при хатах-читальнях і сільбудах та сільський театр. Це було особливо актуально для України з її глибокими традиціями народного театру. Дослідження даної проблеми здебільшого представлене працями загального характеру.¹ Але в регіональному вимірі Чернігово-Сіверщини тема ще не отримала належної розробки. Вивчення проблеми у локальному розрізі сприятиме глибшому та всебічнішому висвітленню її на загальноукраїнському рівні.

Метою даної статті є спроба з'ясувати місце та роль сільської інтелігенції в художньо-масовій роботі культурно-освітніх закладів Чернігівщини у зазначений період.

Сільський театр, як і в дореволюційні часи, був однією з головних культурних інституцій, що важко піддавався ідеологізації. Зважаючи на його потенціал, для більшовиків було вкрай необхідно опанувати цей напрям ідеологічної роботи. Її планували і здійснювали, враховуючи особливості селянського життя та проведення певних сільськогосподарських робіт – як-то сінокіс, посівна кампанія, збирання врожаю та ін. До участі в сільських театрах та драматичних гуртках активно агітували молодь.

Одним із дієвих засобів зі спрямування та контролю драматургічного життя театру на селі був фаховий журнал «Сільський театр». Він почав регулярно виходити з 1925 року та містив цінні рекомендації щодо добору репертуару, проведення проб та репетицій, зрештою, безпосередньо пояснював алгоритм постановки вистав. Видання орієнтувало дописувачів, насамперед драматичні гуртки при хатах-читальнях та сільбудах, на масового споживача своєї творчості.

На шпальтах «Сільського театру» редакція вела листування із дописувачами з різних регіонів України. Були серед них і представники Чернігівщини. Відповіді на їхні листи розміщувались наприкінці журналу під рубрикою «Наше листування». Так, на допис активіста Артюха редакція журналу відгукнулася загалом схвально, однак запропонувала автору привести надісланий матеріал у відповідність до вимог художніх гуртків.²

Непоодинокими були приклади розгортання тривалих полемік на сторінках журналу. Так, певну дискусію викликала стаття дописувача Вудочки з с. Грабарівка, що на Прилуччині, під назвою «Сині штани». Він, зокрема, повідомляв, що при

© Топчій Олександр Сергійович – асистент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (м. Київ).

Грабарівському селянському будинку діє драматичний гурток, що його організувала ще «Просвіта», в якому розгорілась боротьба між прихильниками національно-спрямованого репертуару та нового, радянського. Вудочка описав це наступним чином: «Вона («Просвіта») драмгурткові нап'яла сині штани, вишивану сорочку українську, підперезала червоним поясом та повісила шаблюку козацьку. Пробував цей «Запорожець» в 24 році перевернутися на «Червоного козака», бо пішов відтоді в нашому селі по всіх організаціях радянський дух кріпкий. 1925 рік точилася велика боротьба «Червоного козака» з «Запорожцем». Молодий «Червоний козак» не встояв проти шаблюки запорозької і запанували в нас знову сині штани».³

При цьому автор зазначав, що є на селі комсомольський осередок, його секретар – член драматичного гуртка, майже все бюро осередку теж члени драмгуртка. «Та чи ж на думці їм з тими штанами боротися, як самі любісінько в них походжують?» – риторично запитував він. Через таку практику незадовільною була і політосвітня робота.⁴ Хоч ситуація мала відтінок гумору, проте з огляду на ту роль, яку більшовики приділяли політичній роботі на селі, могла бути політизованою. Про що свідчать публікації в наступних випусках. В одній і з них знаходимо, так би мовити, відповідь-реакцію на замітку «Сині штани». В ній дописувач Гриценко повідомляв, що працюючи в с. Грабарівці, він може стверджувати, що тут політосвітня робота поставлена краще на весь Березово-Рудський район. У 1925 році у селі відкрився комсомольський осередок, а в 1926-ому – і партійний. «Отже, дописувач «Вудочка», очевидно, сам вигадав, що в 1924 році в селі «панував радянський дух», а пізніше, як він каже, стала перевага за «Запорожцем», – зазначає Гриценко. На підтвердження своїх слів він наводить репертуар, що «пройшов в 1925 році на Грабарівській сцені». Це такі «найбільш революційні п'єси», як «Боротьба» (автора не встановлено), «Незаможник» (автора не встановлено), «97» (М. Куліш), «Марат» (автора не встановлено) та багато інших. «З цього видно, що «Запорожець» і не думав перемагати «Червоного козака» – він у нас стоїть міцно на ногах», – стверджує Гриценко. Щодо молоді, то вона теж була, на його думку, залучена в політосвітню і комсомольську роботу. «На селі й не чути, щоб захоплювались «Синіми штанами», як каже «Вудочка». Він, мабуть, або зовсім не був на селі Грабарівці, або написав все це, як водиться, – аби протягти», – стверджує дописувач. Однак на селі були «куркульські сини», які після закінчення семирічки хотіли вступити до комсомолу. Їм відмовляли. «Може сам Вудочка сердитий на це, та й пише?», – припускає Гриценко. У свою чергу редакція обіцяла перевірити через відповідні установи наведені дані на предмет правдивості та сповістити про результати розслідування на сторінках найближчих номерів журналу.⁵

Подібні ситуації неодмінно привертали увагу органів влади. На тлі динамічного розвитку сільського театру місцеві бюрократи вели боротьбу проти національних особливостей у роботі сільських драмгуртків. Вистави національно-фольклорного та історичного змісту чи спрямування подібними діячами оголошувались позбавленими «жадного в собі змісту» і таврувались «гопаківсько-горілчаними п'єсами».⁶ Проте варто зауважити, що спроба радянської влади і створюваних нею громадських організацій для села дублювати та замінити собою національні традиції не мала на початковому етапі значної підтримки у населення. Так, на шпальтах газети «Червоне село» у рубриці «Обговорюймо справу про вечорниці» протягом кількох номерів місцевого видання точилася дискусія про те, як краще подолати таке віджиле і непотрібне для молоді явище, як вечорниці. В одному з номерів дописувач Лазарович стверджувала, що «вечорниці – своєрідні селянські клуби» та доводила, що не можна і не слід закривати вечорниць, а треба їх непомітно використовувати для культурно-освітньої роботи.⁷ Цю думку гостро не поділяв сількор Тихий, бо вважав, що надто багато там є негативного.⁸

Далі знову Грабарівка не зникає зі сторінок «Сільського театру». Дописувач Іван Прокопенко з цього ж села у своєму повідомленні «Ширше дорогу молодому драматургові» нарікає на брак гарних майстрів-драматургів, пропонує їм сприяти у творчому зростанні. Натомість, як вважає автор, у відповіді-рецензії на надіслану до редакції якогось журналу п'єси молодий автор отримує коротке: «Не піде» та часто неприхильні, а то й лайливі ноти. Звичайно, бажання писати відпадає. Тому

він пропонує журналам «тепло ставитись до молоді» і допомагати підвищувати свій рівень, публікуючи відомості з теорії літератури.⁹ У відповідь, певно, на такий допис Прокопенка, редакція у рубриці «Наше листування» у червні 1927 року на надісланий ним вірш опублікувала таку рецензію: «Ваш вірш слабенький, щоб написати вірша, та ще до музики, треба бути добре знайомим з технікою поетичної творчості. Нам дописуйте про роботу драмгуртка у вашому селі».¹⁰

Подібні рецензії були опубліковані і на п'єсу «Дочекалися таки», надіслану з села Сем'янівка Конотопської округи, та на п'єсу на 2 дії «Кооператори» Івана Ткаченка, що проживав у селі Григорівка Дмитрівського району на Конотопщині. У першому випадку після аналізу сюжету редакція резюмувала: «Дуже наївно. До журналу не підходить». У другому випадку: «Кінчається п'єса не цікаво. До журналу п'єса не підходить».¹¹ Як бачимо, редакція журналу не обмежувалась лиш літературною критикою, а й стимулювала дописувачів (активістів, сільську інтелігенцію) до інформативності в своїх повідомленнях.

У наступних номерах один з дописувачів під псевдонімом «Любитель» пише про художню конкуренцію «старих сил» та «молодих сил» у селі Бобровиця. До перших він відносить усіх тих, хто працював у колишній «Просвіті», яка в селі була ліквідована в 1923 р., і хто не виявив бажання співпрацювати з сельбудом. «Молоді сили» почали провадити роботу самостійно, поставили за час існування сельбуду понад сотню концертів та вистав. Однак представники колишньої «Просвіти» критикували їх за низький професійний рівень та виключно революційний репертуар постановок. «Молоді» почали давати п'єси в перемішку – то класичні «Назар Стодоля» (Т. Шевченко) і «Сава Чалий» (І. Карпенко-Карий), то новітні «На руїнах минулого» (О. Осинський) і «Красний орльонок» (автор не встановлений). Однак «старі сили», незважаючи на це, почали «вербувати» із членів сельбудівського драмгуртка до себе у драматичний гурток при сільраді чи при пожежному товаристві або при школі. Любитель засуджує таку практику, наголошуючи на тому, що культурним центром села має бути тільки селянський будинок.¹² Подібні непорозуміння щодо репертуару вистав спостерігалися і у містечку Холмах.¹³

Репертуар театрів владні установи прагнули поставити під тотальний контроль з метою ідеологічного панування над свідомістю своїх громадян. У виборі п'єс до вистав драматичні гуртки надавали перевагу революційній тематиці та сюжетам з тогочасного селянського життя. Так, на Конотопщині в с. Підлипному працювала окрема комісія, котра розглядала репертуар і залежно від змісту п'єси приймала рішення щодо її постановки. На якість вистав також впливали і суто матеріальні чинники: недостатній рівень акторів, відсутність театральних обладнання, приміщень, матеріальних заохочень, а часто і морально-психологічних стимулів.¹⁴

Як і в інших сферах тогочасного життя радянського села, в художньо-масовій роботі теж було чимало проблем. Насамперед, матеріальна та кадрова. Так, у вищезгаданому селі Бобровиця на Ніжинщині на 1927 рік склалася непроста ситуація. Селянський будинок не мав відповідно обладнаного приміщення для постановки вистав, оскільки була занадто мала сцена, непридатна через свої малі розміри для театральних постановок. Однак в селі було відповідне приміщення для театру, воно перебувало у власності пожежного товариства, котре ніякої творчої роботи там не проводило, але й іншим відмовляло у доступі до будівлі. А коли зрідка і дозволяло, то вимагало великі відсотки з прибутку від вистави. «Чи не краще було б це помешкання віддати сельбудинкові?», – запитував місцевий мешканець Любитель.¹⁵

За браком коштів у селянських будинків та хат-читалень драматичні гуртки служили джерелом матеріальних прибутків для них. Цим, власне, і пояснювалась наявність платних вистав. Із загальної кількості були навіть 7 гуртків, що віддавали 50 відсотків свого прибутку своїм членам, а решту витрачали на придбання літератури, освітлення, поновлення декорацій та інші господарчі потреби. Траплялися і цільові платні вистави: 4 гуртки добували кошти на ліквідацію неписьменності, один – на опалення школи і один – на придбання радіоприймача. Серед репертуару драматичних гуртків переважали такі п'єси, як «Боротьба» (23 постановки), «Борці за мрії» (І. Тогобочній),

«Незаможник» (М. Куліш»), «Наймичка» (І. Карпенко-Карий) – по 10 постановок, а також «Безталанна» (І. Карпенко-Карий), «Панна Штукарка» (О. Володський), «Наталка Полтавка» (І. Котляревський) та багато інших.¹⁶

Провідною проблемою в роботі драмгуртків на селі, на думку як влади, так і населення, була відсутність професійного керівника. Її вирішення вбачали в організації районних та окружних курсів для керівників сільських драматичних гуртків. Так, станом на 1927 рік, по селах Конотопського округу діяло 72 драматичні гуртки. В середньому на кожен гурток припадало по 23-24 члени; усього в окрузі таких співробітників числилось 1681, в тому числі 469 жінок, що було не характерним явищем на той час. Склад керівних кадрів драмгуртків різнився за рівнем кваліфікації та соціальним походженням. Так, серед них нараховувалося 37 селян, 17 вчителів, 7 службовців, демобілізовані червоноармійці, бібліотекарі та ін. Фахових акторів було лише троє.¹⁷ Щодо залучення червоноармійців слід сказати, що на початку 1920-х років, коли в Україні стояла понад мільйонна армія більшовиків, вони безпосередньо залучались до постановки вистав. Так, на Сосниччині відбувся подібний захід. Один з відвідувачів, який там побував, відзначав: «Публіка, котра була на цьому спектаклі, що складалась з Червоноармійців, під час гри тримала себе набагато тактовніше нашої місцевої публіки, котра скоріш за все відвідує театр для того, щоб попліткувати, оскільки не стільки цікавиться грою, скільки розмовами один з одним».¹⁸

У селі Попівці, на Конотопщині, до 1922 року плідно працював драматичний гурток під керівництвом Кушнарєнка, але через певні непорозуміння він залишив цю посаду. Не маючи, куди себе подіти, місцева молодь починала хуліганити. У 1927 році драмгурток відновив свою роботу. Ставили п'єси, часто проводили доповіді, співав місцевий хор.¹⁹ У цій діяльності бачили на той час значну виховну складову і засіб вберегти підрастаюче покоління від девіантної поведінки. Так, в у. Шабалинів Конотопської округи драматичний гурток розпочав діяльність у 1925 році при сільській хаті-читальні. У гуртку налічувалось 25 чоловік, більшість становила сільська молодь.²⁰ У селі Рожівка Ічнянського району Ніжинської округи в 1921-22 роках при школі діяв драматичний гурток, яким керував Яків Панькович. Членами гуртка числились представники сільської інтелігенції – місцеві вчителі, а також селяни. Вистави відбувалися майже щотижня. Але в 1924 році гурток розпався, бо значна кількість учителів виїхала з села, а керівник пішов на посаду регента в церкву та згодом став священиком. Пізніше при хаті-читальні заснували новий драмгурток, однак його діяльність була провальною через її комерціалізацію (ставлячи виставу, брали платню) та дискредитованою (прибутки банально пропивали).²¹

Матеріальні труднощі, як демонструють ці приклади, призводили до занепаду будь-якої художньо-масової роботи. Природно, що в умовах панування радянської демократії провина за це покладалась не на органи влади, а на виконавців – сільську інтелігенцію. Вона піддавалась звинуваченням за відсутність активності у громадсько-культурній роботі незважаючи на те, що мала численні прямі професійні обов'язки. Так, активіст М. Коваленко стверджував: «вчитель, фельдшер, агроном мало цікавляться театральною справою».²² Мешканець села Лучники стверджував подібне: «Вчительство ніякої культурної роботи не веде; сільрада та громадські організації не дбають за піднесення культроботи. Райсельбуд забув. Тонемо в п'їтми... Хто ж допоможе нам?!».²³

У роботі драматичних гуртків важливу роль відігравали хори. Так, у Новобасанському районі на Ніжинщині було організовано два кваліфіковані хори: на цукроварні в Новому Бикові та в Новій Басані ім. Леонтовича, під керівництвом Е. Тичини, ще нараховувалось кілька шкільних колективів. У місті до того ж був струнний оркестр з 12 інструментів.²⁴ Щодо діяльності хорів, то частими були випадки відсутності належного фінансування. Так, капела «Згук» у місті Глухові припинила своє існування через брак фінансування з бюджету окружного відділу політичної освіти (Окрполітосвіти).²⁵

У досліджуваній час набирало поширення кіно. Однак щодо «кінофікації» сільської місцевості, то в середині 1920-х років у цьому процесі були наявні певні труднощі, оскільки на той час дуже поширеною була практика обслуговування сіл рухомими апаратами кіно, так званими «передвижками». Тобто група спеціалістів

приїжджала в село, демонструвала певну картину (фільм), складали апаратуру і їхала до наступного села. Для поствоєнного села ця практика мала значний ефект, однак були і свої вади. Насамперед така організація показу фільмів потребувала великої кількості електроенергії та відповідного приміщення для цього. При цьому на установку апарата, налагодження подачі світла та супутні роботи часто йшло більше часу, ніж на демонстрування самої картини. Тому Всеукраїнське фото-кіноуправління (ВУФКУ) в 1925 році почало створювати мережу так званих «стаціонарних кіно», тобто закуповувались, у тому числі і за кордоном, спеціальні апарати і підстанції до них, що подавали струм. У 1925 році таких «стаціонарних кіно» по всій Україні було встановлено 120 одиниць, а на 1926 рік уже планувалось 573. Зокрема на Чернігівщині був такий план постачання: на Ніжинську округу – 10 апаратів та 5 електричних станцій, на Чернігівську – 10 апаратів та 9 електричних станцій, на Глухівську – 10 і 7 відповідно, на Прилуцьку – також 10 апаратів та 7 станцій, а на Конотопську округу мало припасти 15 апаратів та 7 станцій. Серед головних проблем в установці стаціонарних кінотеатрів була, насамперед, відсутність відповідного приміщення.²⁶ У Глухівському окрузі через рік – 1927-го вже функціонувало 16 постійних стаціонарних кіноапаратів і одноразово було організовано 4 пересувних кіно, які обслуговували 84 села. Були і радіофіковані села.²⁷

Активісти кооперативного руху також були дієвими учасниками просвітницької роботи серед населення. Культурно-освітня діяльність кооперації була тісно пов'язана з вирішенням важливих соціальних проблем суспільства. В умовах Чернігівщини органи кооперації здійснювали культурно-освітню роботу через організацію різноманітних курсів з підготовки культспеціалістів, участь у становленні та розвитку бібліотечної мережі, різноманітні виставки, участь спеціалістів кооперації у здійсненні політики українізації, роботу культурних комісій при кооперативних структурах тощо.²⁸

Кооперація займала одне з чільних місць у житті суспільства, тому їй слід було приділяти велику увагу в тому числі і з літературної точки зору. Відтак «Сільський театр» друкував спеціальні списки, так би мовити інтелектуальний супровід кооперації, в котрих містився перелік творів, що висвітлювали дане явище. Наприклад, повість Антона Крушельницького «Рубають ліс» (Полтава, 1918 рік), далі пропонували почитати книгу Якова Качури «Історія одного колективу» (Харків, 1924), оповідання Худяка «Переможці степу» (Харків, 1924) та багато інших.²⁹

Таким чином, можемо констатувати стійке прагнення і повсякденну практику радянської влади по встановленню ідеологічного контролю над гуманітарною складовою життя мас, що проявлялось, насамперед, у контролі над діяльністю сільського театру та драматичних гуртків. Це було особливо актуально для Чернігівщини, бо регіон в абсолютній своїй більшості був аграрним. Головними інструментами такого контролю виступали підбір кадрів, селекція репертуару та матеріальні стимули «новій радянській» сільській інтелігенції.

1. Молоткіна В.К. Художньо-масова робота культурно-освітніх установ України в умовах непу / В.К. Молоткіна // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди: кафедра історії і культури України. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С. 304-314; Борисенко М.В. Український театр у лещатах радянської цензури (1920-1925 рр.) / М.В. Борисенко // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди: кафедра історії і культури України. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С. 264-261; Суховеєнко К.І. П'єса-агітка в українській радянській драматургії / К.І. Суховеєнко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2014. – Т. 1. – № 1-77. – С. 163-171.

2. Наше листування // Сільський театр. – 1926. – № 4. – С. 49.

3. «Сині штани» // Сільський театр. – 1926. – № 7. – С. 31.

4. Там само.

5. Про боротьбу «Червоного козака» з «Запорожцем» // Сільський театр. – 1926. – № 10. – С. 39.
6. Горбенко П. Час виправити хиби сільського театру / П. Горбенко // Сільський театр. – 1926. – № 1. – С. 34.
7. Лазарович. Вечорниці – своєрідні селянські клуби / Лазарович // «Червоне село» (Глухів). – 1927. – 22 січня.
8. Тихий. Обговорюймо справу про вечорниці / Тихий // «Червоне село» (Глухів). – 1927. – 29 січня.
9. Прокопенко І. Ширше дорогу молодому драматургові / І. Прокопенко // Сільський театр. – 1927. – № 4. – С. 35.
10. Наше листування // Сільський театр. – 1927. – № 6. – С. 45.
11. Там само. – С. 46-47.
12. Любитель. Старі драмсили / Любитель // Сільський театр. – 1927. – № 5. – С. 41.
13. Василькович Ф. О нашем искусстве / Ф. Василькович // Наш Путь (Сосница). – 1920. – 24 декабря.
14. Климок І. Драмгуртки на Конотопщині / І. Климок // Сільський театр. – 1926. – № 5-6. – С. 55.
15. Любитель. Театральна заляє, а грати не можна / Любитель // Сільський театр. – 1927 р. – № 5-6. – С. 32.
16. Климок І. Драмгуртки на Конотопщині / І. Климок // Сільський театр. – 1926. – № 5-6. – С. 55.
17. Там само.
18. Очкольдо Т., агітатор-організатор Уполитпросвета. Спектакль Красноармейцев / Т. Очкольдо // Наш Путь (Сосница). – 1920. – 31 декабря.
19. Василько. Драмгурток відучує молодь від хуліганства / Василько // Сільський театр. – 1927. – № 5. – С. 32.
20. Бурдило Ф. За рік – 20 п'єс / Ф. Бурдило // Сільський театр. – 1927. – № 3. – С. 42.
21. Козел М. Так не може бути / М. Козел // Сільський театр. – 1927. – № 5. – С. 40.
22. Коваленко М. Вистави на селі / М. Коваленко // Сільський театр. – 1926. – № 7. – С. 30.
23. Червоноармієць. Культробота в с. Лучниках / Червоноармієць // Червоне село (Глухів). – 1927. – 22 січня.
24. Районовий хор // Сільський театр. – 1926. – № 3. – С. 36.
25. Капела «Згук» // Червоне село (Глухів). – 1927. – 16 січня.
26. Кіно для села // Сільський театр. – 1926. – № 3. – С. 38.
27. Політосвітня робота на селі // Червоне село (Глухів). – 1927. – 18 березня.
28. Голець В.В. Кооперація і НЕП (20-ті роки ХХ ст.) / В.В. Голець. – Чернівці: Посвіта, 2006. – С. 176.
29. Художня література до дня кооперації // Сільський театр. – 1926. – № 4. – С. 47.

В статтє исследовано место и роль сельских интеллигентов Черниговщины в осуществлении художественно-массовой работы среди жителей села. Показан идеологический контроль со стороны органов власти за ней, трудности, с которыми названная категория сталкивалась в процессе своей практической деятельности.

Ключевые слова: сельская интеллигенция, Черниговщина, сельский театр, драматический кружок, представление, репертуар, кино.

In the article a place and role of rural intellectuals of the Chernihiv region are investigational in realization of artistically-mass work among the habitants of village. Ideological control from the side of government bodies after her, represented difficulties with that the adopted category clashed in the process of the practical activity is shown.

Key words: rural intelligentsia, Chernihiv region, rural theatre, dramatic group, presentation, repertoire, cinema.